

وظایف والدین در تربیت دینی و عاطفی فرزندان

نویسه الهدار*

چکیده

اهمیت و ضرورت تربیت آدمی بر کسی پوشیده نیست هیچ مکتب و گروهی اهمیت این امر را انکار نمی کند، اما اختلافها در اهداف و روش های تربیتی می باشد. اسلام به عنوان دین کامل در راستای سعادت بشر، بر تربیت در دوران کودکی تأکید فراوانی داشته است و آن را از جمله وظایف والدین و در شمار حقوق فرزندان می داند.

در نوشتار حاضر، سعی شده بحث تربیت و مراحل آن در اسلام، وظایف والدین در زمان قبل و بعد از تولد بررسی گردد و نکاتی درباره رفتارهای کلیدی والدین بر فرزندان نسبت به انجام آنان به امور دینی مطرح شود. از نتایج این تحقیق آن است که والدین نقش مهمی در تربیت دینی و عاطفی فرزندان دارند و اسلام اهمیت فوق العاده ای به این نقش داده است و برای آن دستورالعمل هایی بیان نموده است.

کلیدواژه: تربیت، دینی، واجبات، عاطفی.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

هیچ مکتب، مذهب و گروهی نیست که اهمیت و ضرورت تربیت انسان را انکار نماید؛ اختلافات، همه در اهداف و روش های تربیت است؛ زیرا یکی از ویژگی های آدمی تربیت پذیری است و انزال کتب و ارسال رسل برای تربیت و هدایت اوست. همه مکاتب، مذاهب و ممالک برای تربیت آدمی در دوران کودکی به دلایل متعدد اهمیتی ویژه می دهند. از آنجا که اسلام برترین آیین ترقی و تکامل بشر است بر تربیت فرزندان به ویژه در دوره کودکی تأکید فراوان دارد و آن را از جمله وظایف والدین و در شمار حقوق فرزندان می داند. این نوشتار با عنایت به رعایت اصل زمان و مکان در تربیت فرزندان، وظایف والدین در تربیت دینی و عاطفی فرزندان را در سه بخش قبل از تولد، زمان تولد و بعد از تولد سامان داده است. انتخاب همسر شایسته، انعقاد نطفه، گفتن اذان و اقامه در گوش نوزاد، انتخاب نام نیک و شایسته، عقیقه، آموزش مبادی اعتقادی، آموزش فرامین دینی، آموزش مسائل اخلاقی و تربیتی، آموزش های پایه و عمومی، تربیت عاطفی شامل ابراز علاقه به فرزند و اندرز نیکو از جمله وظایفی است که در این نوشتار از آن سخن رفته است.

مفهوم شناسی تربیت

تربیت از ماده «ربو» به معنای افزودن و رشد و نمو کردن آمده و در اصطلاح تعاریف متعددی از آن بیان شده است و هر کس از زاویه ای به آن نگریسته و تعریفی خاص از آن ارائه کرده است؛ یکی بر اساس هدف، دیگری بر اساس روش و سومی بر اساس تلفیقی از روش و هدف. از آنجا که در این بحث تعریف تربیت ضرورت ندارد، به تعریف کلی ذیل که مبنا و محور این مقاله است اکتفا می شود:

«تربیت عبارت است از هر گونه فعالیتی که معلمان، والدین یا هر شخص دیگری به منظور اثرگذاری بر شناخت، نگرش، اخلاق و رفتار فردی دیگر، بر اساس اهداف از پیش معین شده انجام می دهد»^۱.

البته اهداف و محتوای تربیت نسبت به هر فرد، گروه یا مکتبی متفاوت است. همچنین طبق این تعریف، نه مربی فقط به معلم اطلاق می‌شود و نه متربی به دانش آموز. همچنین محیط تربیت نیز اعم از مدرسه و محیط‌های آموزشی است و شامل مدرسه، خانه، محل کار و حتی کوچه و خیابان نیز می‌شود.

تربیت اسلامی و مراحل آن

اسلام در جایگاه جامع‌ترین و کامل‌ترین مکتب الهی، از موضوع «تربیت» غافل نبوده و مباحث گسترده و عمیقی را در این زمینه مطرح نموده است. رسیدن به قرب الهی که عالی‌ترین هدف مسلمانان است فقط در پرتو «تربیت اسلامی» میسر می‌گردد. از این رو، برای پیمودن این مسیر، علاوه بر آشنایی با اصول و مبانی مفهوم اسلامی تربیت، شناخت الگوهای عملی این مکتب نیز ضروری است. بی‌تردید ائمه معصومین علیهم‌السلام مطمئن‌ترین و شایسته‌ترین الگوهای تربیتی می‌باشند، همچنین در تاریخ اسلام بزرگان و وجود دارند که رعایت دیدگاه‌های تربیتی آنان برای نسل امروز غیرقابل انکار است. در مکتب دینی در مورد اصطلاح «تربیت اسلامی» تعاریف متعددی ارائه شده است برخی از آن عبارتند از:

۱. تربیت دینی یعنی، شناخت پروردگار در جایگاه ربّ یگانه انسان و جهان و برگزیدن او برای پروردگار خویش و سرسپردن به ربوبیت او.
۲. تربیت دینی، عبارت است از: مجموعه اعمال هدف‌دار به منظور آموزش گزاره‌های معتبر یک دین به افراد دیگر، به نحوی که آن افراد در عمل و نظر به آن آموزه‌ها متعهد و پایبند گردند.
۳. تربیت دینی در مفهوم خاص آن یعنی، مجموعه تدابیر و اقدامات سنجیده و منظم تربیتی به منظور پرورش و تقویت ایمان و التزام متربیان به باورها، هنجارها، ارزش‌ها، احکام، دستورات، اعمال و مناسک دینی.

با توجه به این تعاریف می‌توان گفت تعریف تربیت اسلامی که ریشه در وحی و

سنت پیامبر عظیم الشان اسلام صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دارد، به علت اتصال به منابع بی انتهای الهی، کامل ترین تعریف پیش روی انسان از تربیت اسلامی است. از دیدگاه اسلام، تربیت آنقدر مهم است که یکی از اهداف برانگیخته شدن رسول اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تربیت انسان‌ها می باشد:

هوآلذی بعث فی الاممیین رسولاً منهم یتلوا علیهم آیاته و یرزقهم

الکتاب والحکمة.^۲

او کسی است که در میان جمعیت درس نخوانده رسولی از خودشان برانگیخت، آن آیاتش را بر آنها می خواند و آنها را تزکیه می کند.

در آیات و روایات، واژه تربیت در معانی مختلفی مثل «ادب، پرورش، تهذیب و...» به کار رفته است. ولی در همه این تعاریف آنچه اشتراک معنایی دارد این است که آن تربیتی ارزشمند است که در تعدیل سازی رفتار و گفتار انسان تأثیر گذار باشد و بهره‌مندی درست از همه نیروها و استعدادهای انسان را ممکن سازد.

فرایند تربیت، بعد از اولیا، بر عهده والدین است، پس وظیفه والدین است که در ادب، پرورش، تعلیم و تهذیب فرزندان بکوشند. امام سجاد ع در بیاناتی گهربار یکی از حقوق فرزندان را تربیت وی توسط والدین اینگونه بر می شمارد:

و اما حق فرزندت به تو آن است که بدانی وجود او بخشی از وجود توست، و نیکی و بدی‌های او در این دنیا وابسته به تو است، باید بدانی که تو در مقام سرپرستی او مسئول هستی که وی را با ادب و تربیت صحیح، پرورش دهی و او را به پروردگارش راهنمایی کنی و در اطاعت و فرمانبرداری حضرت حق، یاری اش دهی. پدری باش که به وظیفه خود آشنا و به مسئولیت خود آگاه است: پدری که می داند اگر نسبت به فرزندش نیکی کند، اجر و پاداش خواهد داشت و اگر دربار او بدی کند مستحق مجازات و کیفر خواهد بود.^۳

در نظام تربیتی اسلام، به سه مرحله در رشد و تربیت فرزندان اشاره شده است؛ نخست

زمانی که طفل در آغوش خانواده به ویژه مادر است؛ سپس مرحله‌ای که طفل در مدرسه مشغول فراگیری آموختن است؛ و بالاخره هنگامی که در اجتماع حضور می‌یابد. امام صادق علیه السلام می‌فرماید:

دع ابنک یلعب سبع سنین و یؤدّب سبع سنین و ألزمه نفسک سبع سنین فان أفلح والّا فلاخیر فیه.^۲

فرزندت را هفت سال رها کن تا بازی کند و هفت سال [دوم] او را تربیت کن و هفت سال [سوم] نیز او را همراه و ملازم خود کن. اگر هدایت شد خوب، و گرنه دیگر خیری در او نیست.

مرحله اول: در این مرحله، به ویژه در آغاز آن، کودک موجودی است ظریف و ناتوان و وابسته که در تأمین نیازهای خود ناتوان و بسیار نیازمند مراقبت است، والدین وظیفه دارند مقام آقایی و فرماندهی فرزند خود را در این مرحله بپذیرند.

مرحله دوم: این مرحله هفت سال دوم زندگی است که رشد جسمی و عقلی کودک به حدی رسیده است که می‌تواند مسئولیت بپذیرد، خوب و بد و ارزش‌ها و ضد ارزش‌ها را تمیز دهد. در این مرحله، والدین و مریمان دو وظیفه مهم بر عهده دارند: تربیت و تأدیب کودک؛ تعلیم و باسواد کردن وی.

مرحله سوم: این مرحله از سن چهارده سالگی آغاز و در ۲۱ سالگی پایان می‌یابد. این مرحله دوران کارآموزی و تجربه در زندگی است. در این دوره فرد به بلوغ می‌رسد و آنچه را در مراحل سابق فرا گرفته است با نظارت مستقیم اولیا و مریمان به اجرا می‌گذارد تا لیاقت خود را اثبات کند.

وظایف والدین قبل از تولد فرزند

الف) انتخاب همسر شایسته

اسلام ازدواج را که حق مسلم و طبیعی و نیاز فطری انسان است، امری مقدس شمرده و

جوانان را برای تشکیل زندگی مشترک تشویق و ترغیب کرده است. هدف ازدواج در اسلام، فقط پاسخ‌گویی به گزینه جنسی نیست، بلکه اهداف مقدس دیگری مانند دستیابی به آرامش و سکون، دستیابی به محبت و مودت، پاسخ به نیاز فطری دوست داشتن و دوست داشته شدن، بقای نسل شایسته و نیک و ... .

متون دینی نکاتی را قبل از ازدواج در راستای تشکیل خانواده و داشتن فرزند سالم و شایسته، به پسران و دختران توصیه کرده است که عبارتند از:

با کسی ازدواج کنید که دیندار و باایمان باشد. از آنجا که دین می‌تواند انسان را از هرگونه انحراف روحی، اجتماعی و اخلاقی مصون بدارد، زن و مرد با ایمان باید به این امر مهم توجه داشت باشند و فرزندان خود را براساس موازین و برنامه‌های دینی تربیت کنند تا انسان‌های مؤمن و متعادل به جامعه تحویل دهند. قرآن کریم در این باره می‌فرماید:

ولاتنکحوا المشركات حتى يؤمنن ولأمة مؤمنة خير من مشرکه ولو أعجبکم ولاتنکحوا المشرکین حتى يؤمنوا ولعبد مؤمن خير من مشرک ولو أعجبکم.^۵

و با زنان مشرک [بت پرست] ازدواج نکنید، تا ایمان آورند و مسلماً کنیز

با ایمان، از زن (آزاد) مشرک بهتر است؛ گرچه شما را به شگفت آورد.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نیز می‌فرماید: «انکحوا الاکفاء و أنکحوا فیهم منهم و اختاروا لنطفکم»^۶ به هم‌شأن خود زن بدهید و از هم‌شأن خود زن بگیرید و برای نطفه‌های خود [جایگاهی مناسب] انتخاب کنید».

۱. همسری برگزینید که خانواده‌ای متدین، پاکدامن و نجیب داشته باشد. کسانی که به آینده فرزندان خود می‌اندیشند، باید به اصالت خانواده همسرشان توجه کنند. رسول اکرم صلی الله علیه و آله می‌فرماید: «وانظر فی آی نصاب تضع ولدک فان العرق دساس»^۷ بنگر که فرزندان را در چه نسل و نژادی قرار می‌دهی؛ زیرا رگ و ریشه خانوادگی در فرزند اثر می‌گذارد».

۲. با کسی ازدواج کنید که دارای اخلاق نیکو باشید. حسن خلق مبدأ اساسی

پرورش نسل سالم است. از این رو، امام باقر علیه السلام از پیامبر صلی الله علیه و آله نقل می کند:

إذا جائكم من ترضون خلقه و دینه فزوجوه الاّ تفعلوا تكن فتنه فی الارض و
فساد کبیر.^۸

هرگاه کسی به خواستگاری نزد شما آمد که از دین و اخلاق او راضی
هستید، او را رد نکنید که اگر چنین کنید در زمین، فتنه و فساد بزرگی ایجاد
خواهد شد.

ب) انعقاد نطفه و دوره بارداری

از نظر اسلام، تربیت و پرورش فرزندان از بیش از تولد شروع می شود، انتخاب
همسر شایسته و صالح نخستین قدم و بعد از آن انعقاد نطفه و دوران بارداری است. در
متون روایی، توصیه هایی برای انعقاد نطفه و فرزندآوری شده است. عدم توجه به برخی
از توصیه ها می تواند سلامت مادر و فرزندش را با خطر مواجه سازد. بسیاری از
نابهنجاری های عقلاتی، روانی و بدنی، نتیجه شرایط محیطی جنین است؛ پزشکان
انفعالات و حالات زن حامله را در جنین مؤثر می دانند و معتقدند که احساسات مادر
مثل خوشحالی، غمگینی و... بر جنین تأثیر می گذارد.

در اسلام توصیه ها به مادران باردار فراوان است، از غذاهایی که باید بخورد و
کارهایی که بکند و... گرچه نقش مادر در دوره جنینی بسیار مهم است، ولی نقش
پدر در رعایت و توجه به احساسات همسر و تغذیه او هم بسیار مهم است.

وظایف والدین در ایام تولد فرزند

در این زمان، بهتر است والدین به مستحباتی که ویژه روز تولد کودک عمل کنند از
جمله این مستحبات عبارتند از:

الف) گفتن اذان و اقامه در گوش نوزاد

یکی از امور استجابی در همان اولین لحظات تولد، گفتن اذان در گوش راست و

اقامه در گوش چپ است.^۹ با این سنت اسلامی، کودک در اولین ساعات زندگی خویش با زیباترین و مقدس‌ترین کلمات و آموزه‌های اسلامی آشنا می‌شود، بدین ترتیب، کودک از بدو طفولیت در سلک مسلمانان در می‌آید و در فضایی اسلامی پرورش می‌یابد، این نیز قدمی دیگر برای فضاسازی «تربیت دینی» فرزند است.

پیامبر خدا ﷺ در سفارش به حضرت علی رضی الله عنه می‌فرماید:

یا علی اذا ولد لك غلام أو جارية فأذن في أذنه اليمنى و أقم في اليسرى

فإنه لا يضره الشيطان أبدا.^{۱۰}

یا علی! هرگاه صاحب پسر یا دختر شدی، در گوش راست او اذان و در گوش چپ او اقامه بگو که اگر چنین کردی هرگز شیطان به او ضرری نخواهد رساند.

ب) انتخاب نام نیک و شایسته

یکی دیگر از امور مستحبی انتخاب نام نیکو بر نوزاد است؛ زیرا این امر وظیفه والدین به ویژه پدر و حق فرزند از پدر است.^{۱۱} امام علی رضی الله عنه می‌فرماید:

سموا أولادكم قبل أن يولدوا فان لم تدرؤا أذكر أم أنثى فسموهم بالاسماء

التي للذكر و الانثى فان أسقاكم إذا لتوكم يوم القيامة و لم تسموهم يقول

السقط لایبه أآ سمیتي؟ و قد سمى رسول الله محسنا قبل أن یولد.^{۱۲}

فرزندان خود را پیش از این که متولد شوند، نام‌گذاری کنید و اگر نمی‌دانید پسر است یا دختر از نام‌هایی استفاده کنید که بر هر دو می‌نهند؛ زیرا کودکانی که بر آنها نام نهاده نشده است، روز قیامت به شما اعتراض می‌کنند که چرا بر من نام نهادی و پیامبر صلی الله علیه و آله نیز بر محسن قبل از تولد نام نهاد.

ج) عقیقه و ختنه کردن برای پسران

از مهم‌ترین آداب و سنت‌هایی که در رفتار و گفتار پیامبر صلی الله علیه و آله و ائمه علیهم السلام بر آن تأکید فراوان شده، عقیقه و ختنه است. امام کاظم رضی الله عنه می‌فرماید: «العقیقه واجبه اذا ولد

للرجل ولد؛^{۱۳} هنگامی که مردی صاحب فرزند می‌شود، عقیقه بر او واجب است.»

جابر بن عبدالله نیز می گوید: «إن رسول الله نحر عن الحسن و الحسين عليهما السلام و ختنهما لسبعه أيام؛^{۱۴} پیامبر صلی الله علیه و آله روز هفتم ولادت حسن و حسین عليهما السلام آنها را ختنه کرد و شتری سر برید.»

وظایف والدین بعد از تولد فرزند

مهم ترین و اولین حقوق اساسی کودک بر والدین بعد از تولد، حق تعلیم و تربیت است. امام علی علیه السلام فرموده است: «حق فرزند بر پدر سه چیز است؛ نام نیکو برای او انتخاب کند، او را به نیکی ادب کند و به او قرآن بیاموزد»^{۱۵}.

شیوه های تربیتی گوناگونی که والدین می توانند به کار برند عبارتند از:

تربیت الگویی؛ والدین در نظر طفل بهترین الگو در رفتار، اخلاق، دانسته ها یا ندانسته ها می باشند و کودک بی شک در بیشتر رفتارهایش از آنها الگو برداری می کند. تربیت عاداتی؛ والدین باید از همان نخست، طفل را به اخلاق، عادات و آداب شرعی و پسندیده خو دهند.

تربیت با موعظه؛ قرآن کریم در تربیت انسان ها از شیوه موعظه و نصیحت بسیار استفاده کرده است. بیان داستان های حکمت آمیز و پند آموز در طرح استدلال های عقلی و منطقی بسیار مؤثر است.

تربیت از راه مراقبت؛ والدین در جایگاه اولین مربی کودک باید طفل را از نظر عقیدتی، اخلاقی و آمادگی های روانی و اجتماعی، سالم و مؤثر بودن معیارهای تعلیم و تربیت، هموار زیر نظر داشته و از وی مراقبت کنند؛ چرا که با استمرار در پیگیری آگاهانه و بازخورد مناسب رفتارهای کودک می توان به اهداف عالی تربیت دست یافت.

الف) آموزش مبانی اعتقادی

آموزش اصول دین

پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: «زبان کودکان را به «لا اله الا الله» بگشایید!»^{۱۶} یعنی، اولین کلمه ای

که به فرزندانان یاد می‌دهید، کلمه توحید باشد:

عبدالله بن فضاله از امام باقر علیه السلام یا امام صادق علیه السلام شنیده است:

وقتی کودک به سه سالگی رسید، به او صفت مرتبه کلمه «لا اله الا الله» را بگو (تا تکرار کند)، سپس او را آزاد بگذار تا به سن سه سالگی برسد، آنگاه هفت مرتبه به او جمله «محمد رسول الله صلی الله علیه و آله» را بگو (تا تکرار کند). باز او را آزاد بگذار تا به سن چهارسالگی برسد، آنگاه به او هفت مرتبه «صلی الله علی محمد و آل محمد» را بگو (تا تکرار کند)، باز آزادش گذار تا به سن پنج سالگی برسد. در این هنگام به او بگو دست راست و چپ تو کدام است؟ پس اگر دست راست و چپش را از هم تشخیص دهد، صورتش را به سوی قبله گردانده و به او گفته شود: سجده کن و همچنین آزاد گذارده شود تا به شش سالگی برسد، پس اگر شش سال بر او گذشت نماز بخواند و رکوع و سجود به او تعلیم گردد تا اینکه هفت سال او تمام شود. در این زمان به او گفته شود صورت و دو دستش را بشوید و نماز بخواند...^{۱۷}

معرفت و محبت پیامبر صلی الله علیه و آله و خاندان او

طبرانی یکی از علمای اهل سنت در روایاتی از امام علی علیه السلام نقل می‌کند که پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: «فرزندانان را براساس سه خصلت تربیت کنید: محبت پیامبرتان، محبت اهل بیت علیهم السلام او و تلاوت قرآن...»^{۱۸}

الف. آموزش قرآن

در روایت‌های اسلامی، تعلیم قرآن به کودکان، از حقوق آنها بر پدران و از وظایف پدران معرفی شده است. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در این باره می‌فرماید: «از جمله حقوق فرزند بر پدرش... این است که به او کتاب خدا را بیاموزد و او را به پاک و پاکدلی تربیت کند»^{۱۹}.

امام حسن عسگری علیه السلام نیز فرموده است:

خداوند به پدر و مادر پاداش فراوانی عنایت می‌کند، آنان با شگفتی سؤال

می‌کنند: پروردگارا! این همه تفضل درباره ما در قبال چیست؟ اعمال ما شایسته چنین پاداش نبوده است. در جواب آنها گفته می‌شود: «این همه عنایت و نعمت، پاداش شماست که به فرزند خود قرآن را آموخته‌اید و او را به دین اسلام بصیر و بینا گردانید.»^{۲۰}

ب) آموزش فرایض دینی

آشنایی با فرایض دینی از آموزش‌های ضروری برای تمام مسلمانان است. امام علی علیه السلام در نامه خود به فرزندش امام حسن مجتبی علیه السلام می‌فرماید: «و آن ابتدئک بتعلیم کتاب الله و تأویله و شرایع الاسلام و احکامه و حلاله و حرامه؛^{۲۱} تربیت تو را با تعلیم کتاب الهی و تأویل آن شروع کردم و مقررات اسلام و احکام آن را و حلال و حرامش را به تو آموختم.»

در بخش تعلیم فرایض دینی مصادیقی در روایات بیان شده است، مانند آموزش وضو، غسل، نماز، جهت قبله، مطهرات و نجاسات و... نکته بسیار مهم در این مورد رعایت اعتدال و تعادل در یاد دادن و آموزش است. از جمله مواردی که باید رعایت کرد عبارتند از:

در آموزش احکام دینی نباید روش اجبار را به کار برد، بلکه با توصیه و تبیین اصول مذهبی، سعی در متمایل نمودن فرزندان به دین داشت.

والدین باید نخست خودشان در انجام وظایف مذهبی پیشقدم باشند و احکام را رعایت کنند، در این صورت است که فرزند سعی می‌کند از والدین تقلید کند.

به جای ترساندن کودک از عذاب خداوند، باید کودک را با نعمت‌ها و مهربانی‌های پروردگار آشنا کنیم تا پیامورد در قبال نعمت‌ها وظیفه‌ای به نام شکرگزارى دارد.

آموزش احکام دین باید متناسب با سن کودک باشد.

اگر کودک و نوجوان به هر دلیلی در انجام فرایض دینی کوتاهی نمود نباید از

خشونت استفاده کرد، بلکه باید با آرامش و خوشرویی او را نسبت به عواقب کارها آگاه نمود.

هیچ گاه نباید در انجام تکالیف دینی آنقدر سخت گرفت که از توان فرزندان خارج باشد، بلکه باید سعی نمود وی را به انجام واجبات متقاعد و از فضیلت مستحبات آگاه نمود.

استفاده از الگوهای مذهبی و شرح حال آنان می‌تواند در مسیر مذهبی نمودن فرزندان مؤثر باشد.

ج) آموزش مسایل اخلاقی و تربیتی

مقصود از ادب و تربیت نیکو، مجموعه اصول اخلاقی و فضایل رفتاری و درونی است که لازم است کودک از همان ابتدا آنها را بیاموزد و به آنها عادت کند. این رفتارها ابتدا به صورت تقلید از بزرگ‌ترها، به ویژه والدین شکل می‌گیرد و بعد از آنکه اندیشه کودک به مرحله تمیز و تکلیف می‌رسد، رفتارهایش عقلانی و ایمانی می‌شود. نهادینه شدن آموزه‌های اخلاقی در ذهن و جان کودک، مانند سپری محکم کودک را در برابر صفات و عادات زشت محافظت می‌کند و در صحنه عمل و رفتار او را به جانب خیر و نیکی سوق می‌دهد.

امام علی علیه السلام می‌فرماید: «ما نحل والد ولدا نحلا افضل من ادب حسن؛^{۲۲} هیچ پدری هدیه‌ای بهتر از تربیت نیکو به فرزندانش نداده است.» در این میان عمل و رفتار والدین تأثیرگذارتر از گفتار آنهاست؛ یعنی فرزندان آنچه‌شان که زندگی می‌کنند تربیت می‌شوند، نه آنچه‌شان که آرزو می‌کنند و همان‌گونه که می‌بینید تربیت می‌شوند، نه آن‌گونه که می‌شنوید.

د) آموزش‌های پایه و عمومی

۱. آموزش خواندن و نوشتن و ادبیات
مقدمه هر نوع آموزش به کودک، آموزش خواندن و نوشتن است؛ زیرا کسی که خواندن و نوشتن نداند اگر نگوییم آموزش برای او میسر نیست، دست کم بسیار

دشوار است. پیامبر اسلام ﷺ در بیان حقوق فرزند بر پدر، یکی از وظایف پدر را آموزش کتاب و نوشتن بیان فرموده است: «از حقوقی که فرزند بر پدرش دارد سه چیز است، نام نیک برای او انتخاب کند و خواندن و نوشتن به او یاد دهد و چون به بلوغ رسید، همسری برایش انتخاب کند».^{۲۳}

استفاده آن حضرت از اسیران جنگی برای آموزش کودکان و گماشتن عبدالله بن عاص در مسجد مدینه برای آموزش سواد و خط، بیانگر سیره ایشان در توجه به آموزش و سواد در دوران کودکی است.

۲. آموزش نیازهای جامعه اسلامی

از آنجا که جامعه اسلامی باید جامعه‌ای خودکفا و مستقل باشد و آن هم به دست آحاد مسلمین تأمین می‌شود، در برنامه تعلیم و تربیت اسلامی باید نیازهای حال و آینده جامعه شناسایی و برای رفع آنها برنامه‌ریزی شود. امام علی علیه السلام در این مورد فرموده است: «بهترین چیزی که شایسته است نوجوان آن را فراگیرد، چیزهایی است که در بزرگسالی بدان نیازمند خواهد بود».^{۲۴} همچنین آن حضرت می‌فرماید: «تعلّموا العلم صغاراّ تسودوا به کباراّ»^{۲۵} در کودکی علم بیاموزید تا به وسیله آن در بزرگی آقایی و سروری کنید. و نیز می‌فرمود: «من لم يتعلم في الصغر لم يتقدم في الكبر»^{۲۶} کسی که در کودکی به آموختن علم نپردازد، در بزرگسالی نمی‌تواند از دیگران پیشی بگیرد. بی‌تردید برتری و عزت مسلمانان موجب عظمت و پیشگامی جامعه اسلامی در بین جوامع بشری خواهد بود.

۳. آموزش فنون رزمی و آمادگی‌های جسمانی

خداوند متعال در سوره مبارکه انفال، جامعه اسلامی را به آمادگی رزمی و تجهیز ادوات دفاعی امر فرموده است: «واعدوا لهم ما استطعتم من قوّة و من رباط الخیل ترهبون به عدو الله و عدوكم»^{۲۷} هرچه در توان دارید از نیرو و اسب‌های آماده بسیج کنید، تا با این (تدارکات)، دشمن خدا و دشمن خودتان را... بترسانید. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نیز می‌فرماید: «به

هـ) تربیت عاطفی

یکی از نیازهای طبیعی انسان، نیاز به مهر و محبت است. انسان نفس خویش را دوست دارد و میل دارد که محبوب دیگران نیز باشد؛ کودکان بیش از بزرگ‌ترها، به مهر و محبت نیاز دارند. کودک به اینکه چه می‌پوشد و چه می‌خورد توجهی ندارد، ولی به اینکه محبوب دیگران است یا نه، توجه و حساسیت زیادی دارد. بنابراین، لزوم مهرورزی نسبت به کودکان حقی مسلم می‌باشد.

از دیدگاه اسلام، تبادل محبت و مهرورزی باید از دوران کودکی آغاز و پایه‌ریزی شود و بهترین افراد برای پایه‌گذاری آن، پدر و مادرانند؛ تربیت عاطفی کودکان در گرو توجه به این امر است. از این رو، درباره محبت به کودکان از سوی مریبان به ویژه والدین، توصیه‌های فراوانی شده است. امام علی علیه السلام در این باره در وصیت به فرزند خود امام حسن علیه السلام می‌فرماید:

و اعلم ای بنی أنه من لانت کلمته وجبت محبته و طبیعی أن نجد کل

محبوب مسموع الکلام.^{۲۹}

فرزندم، بدان کسی که سخنش نرم است باید او را دوست داشت و طبیعی

است که هر محبوبی، کلامش گوش‌کردنی است.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نیز می‌فرماید: «کودکان را دوست بدارید و به آنها اظهار محبت کنید، پس اگر به آنان وعده‌ای دادید به آن وفا کنید؛ زیرا آنان روزی خود را به دست شما می‌بینند»^{۳۰}.

در مسیر تربیت، عنصر محبت، قوی‌ترین عامل برای پذیرش و تفاهم است. وقتی کودک مورد محبت والدین قرار گیرد به آنان علاقمند می‌شود، پدر و مادر را افرادی قابل اعتماد می‌شناسد و به حرف آنان بهتر گوش می‌دهد. در چنین فضایی، والدین بهتر می‌توانند فرزندان را تربیت کنند.

کودک در محیط گرم خانواده، اظهار محبت را از پدر و مادر می‌آموزد و

خوش قلب و خیرخواه تربیت می شود و چون طعم شیرین محبت را چشید در زندگی آینده این میوه شیرین را به همسر، فرزندان، دوستان خود و دیگر انسان‌ها عرضه می کند و از محبت‌های متقابل آنان بهره می برد، گرچه در کلام پیشوایان دینی از افراط در محبت به فرزندان نهی شده است. امام صادق علیه السلام می فرماید: «شرآباء من دعاه البرّالی الافراط؛^{۳۱} بدترین پدران، کسانی اند که نیکی به فرزندان، آنان را به افراط بکشاند».

تربیت فرزند در نهج البلاغه

امام علی علیه السلام هنگامی که از نبرد صفین باز می گشت، هنگامی که به سرزمین «حاضرین» که از روستاهای بین شام و عراق است، رسید، نامه‌ای برای امام حسن مجتبی علیه السلام نگاشت. در این نامه (نامه ۳۱ نهج البلاغه) نکته‌های ارزشمندی درباره تربیت فرزند وجود دارد که به دلیل اهمیت به طور جداگانه ذکر می شود:

ابراز علاقه به فرزند

انسان موجودی دو بعدی است؛ بعد جسمی وی به نیازهای محدودی دارد، ولی بعد روحی او نیازهای مختلفی دارد که مهم ترین آن محبت است. کودک با نگاه محبت آمیز و دست نوازش و حتی یک اظهار علاقه زبانی، متأثر می شود و آمادگی پذیرش هر امری در وی به وجود می آید. امام علی علیه السلام نیز با تیزبینی خاصی این مسئله را از نظر دور نداشته و در همان آغازین سطور نامه با جملاتی زیبا به اظهار محبت به فرزند خویش می پردازد: «و تو را دیدم که پاره تن من، بلکه همه جای منی، آنگونه که اگر آسیبی به تو رسد به من رسیده است و اگر مرگ به سراغ تو آید، جان مرا گرفته...».

اندرز نیکو و پندپذیری

تربیت کودک زمانی موفقیت آمیز خواهد بود که وی پندپذیر باشد. زمانی می توان از پندپذیری فرزند مطمئن بود که نصایح و اندرزها به موقع و شایسته باشد. امام علی علیه السلام خطاب به امام حسن علیه السلام می فرماید: «دلت را با اندرزهای نیکو زنده کن. از کسانی

مباش که اندرز سودشان ندهد، مگر با آزردهن فراوان؛ زیرا عاقل با اندرز و آداب پند می‌گیرد و حیوان با زدن».

بی‌تردید نصایح و ارشاداتی که با خشم و غضب به کودک دیکته شود تأثیر معکوس در جان کودک می‌گذارد، بر این اساس، امیرالمؤمنین علیه السلام زنده بودن دل را به اندرز نیکو و نه هر اندرزی، منوط نموده است تا فرزند با جان و دل پذیرای آن شود.

تأمل در تاریخ گذشتگان

در ادامه همین نامه امام علی علیه السلام مسئولیتی را متوجه والدین می‌نماید و آن، مطالعه تاریخ است؛ یعنی عبرت گرفتن از تاریخ گذشته و مطالعه آن را فقط به دوش فرزند خویش نمی‌گذارد و خود نیز آنچنان در این زمینه به کوشش می‌پردازد که به فرموده خود، گویا یکی از آنان شده است و یکی از اهداف خود را از تجزیه و تحلیل تاریخ انتخاب امور ارزشمند و سودمند برای توصیه به فرزند و به کارگرفتن آنچه که نیکوست در تربیتش قلمداد می‌نماید:

پسرم! درست است که من به اندازه پیشینیان عمر نکرده‌ام، اما در کردار آنها نظر افکندم و در اخبارشان اندیشیدم و در آثارشان سیر کردم تا آنجا که گویا یکی از آنان شده‌ام، بلکه با مطالعه تاریخ آنان، گویا از اول تا پایان عمرشان با آنان بوده‌ام، پس قسمت‌های روشن و شیرین زندگی آنان را از دوران تیرگی شناختم و زندگانی سودمند آنان را با دوران زیان بارش شناسایی کردم، سپس از هر چیزی مهم و ارزشمند آن را، و از هر حادثه‌ای زیبا و شیرین آن را برای تو برگزیدم و ناشناخته‌های آنان را دور کردم، پس آنگونه که پدری مهربان نیکوکارها را برای فرزندش می‌پسندد، من نیز بر آن شدم تو را با خوبی تربیت کنم.

همچنین در فراز دیگر می‌فرماید:

ای پسرم! من تو را از دنیا و تحولات گوناگونش، نابودی دست به دست

گردیدنش، آگاه کردم و از آخرت و آنچه برای انسان در آنجا فراهم است اطلاع دادم و برای هر دو مثال‌ها زدم، تا پندپذیری و راه و رسم زندگی بیاموزی.^{۳۲}

آموزش والدین نتیجه تربیت صحیح فرزندان

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: «اولاد خود را با احترام و آنها را نیکو ادب کنید تا موجب آموزش شما شود».^{۳۳}

امام صادق علیه السلام نیز روایت می‌کند:

حضرت موسی به خداوند عرضه داشت: «پروردگارا، بهترین و برترین کارها نزد شما کدام است». خداوند فرمود: «دوستی با کودکان؛ زیرا من آنها را بر توحید آفریده‌ام و اگر آنها را از دنیا ببرم به رحمتم آنها را وارد بهشت می‌کنم».^{۳۴}

امیر المؤمنین علیه السلام فرمود: «من از خدا اولاد خوشرو و خوش قامت نخواستم، بلکه اولادی خواستم که فرمانبردار خداوند و خداترس باشد، به گونه‌ای که وقتی به او که مطیع خداست، نگاه کنم، چشم من روشن شود».^{۳۵}

نتیجه‌گیری

تربیت دینی و عاطفی فرزندان از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است و این تربیت در دوران کودکی به جهت آمادگی ذهنی و قلبی کودک برای پذیرش آموزش‌های لازم مناسب‌تر است.

در سیره پیشوایان دینی عوامل مؤثر در تربیت دینی فرزندان در سه دوره قبل از تولد، زمان تولد و پس از تولد قابل پیگیری است. انتخاب همسر، آداب معاشرت، گفتن اذان و اقامه در گوش نوزاد، انتخاب نام نیک، عقیقه و ختنه، آموزش قرآن، آموزش فرایض دینی و مسایل اخلاقی، خواندن و نوشتن، ابراز علاقه و محبت، اندرز نیکو و پندپذیری و... از جمله وظایف والدین در تربیت دینی و عاطفی فرزندان است.

پی نوشت

۱. سیدعلی حسینی زاده، سیره تربیتی پیامبر ﷺ و اهل بیت علیهم السلام تربیت فرزند، ج ۱، زیر نظر علیرضا اعرافی، ص ۱۲.
۲. جمعه: ۲.
۳. محمدبن علی ابن بابویه قمی (شیخ صدوق)، من لایحضره الفقیه، ج ۲، ص ۶۲۱.
۴. محمد بن حسن حر عاملی، وسائل الشیعه، ج ۱۵، ص ۱۹۴.
۵. بقره: ۲۲۱.
۶. وسائل الشیعه، ج ۱۴، ص ۲۹.
۷. علاء الدین بن حسام الدین متقی هندی، کنز العمال، ج ۱۵، ص ۸۵۵.
۸. محمد بن یعقوب کلینی رازی، الکافی، ج ۵، ص ۳۴۷.
۹. روح الله خمینی، تحریر الوسیله، ج ۲، ص ۳۰۸.
۱۰. حسن بن شعبه حرانی، تحف العقول من آل الرسول، ترجمه کمره ای، ص ۱۴.
۱۲. تحریر الوسیله، ج ۲، ص ۳۰۸.
۱۲. الکافی، ج ۶، ص ۱۸.
۱۳. همان، ص ۲۴.
۱۴. ابن ابی الدنیا، کتاب العیال، ج ۲، ص ۷۸۳.
۱۵. نهج البلاغه، حکمت ۳۴۱.
۱۶. کنز العمال، ج ۱۶، ص ۴۴۱.
۱۷. محمد باقر مجلسی، بحار الانوار، ج ۱۰۱، ص ۳۶، صص ۹۴-۹۵.
۱۸. کنز العمال، ج ۱۶، ص ۴۵۶.
۱۹. الکافی، ج ۶، صص ۴۹-۵۰.
۲۰. مستدرک الوسائل، ج ۴، ص ۱، صص ۲۴۷-۲۴۸.
۲۱. نهج البلاغه، نامه ۳۱.
۲۲. نوری، میرزا حسین، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، ج ۱۵، ص ۱۶۵.
۲۳. حسن بن فضل طبرسی، مکارم الاخلاق، ص ۲۲۰.
۲۴. شرح نهج البلاغه، ج ۲۰، ص ۳۳۳.
۲۵. همان، ص ۲۶۷.
۲۶. محمد خوانساری، شرح غرر الحکم و درر الکلم، ج ۵، ص ۴۰۱.

۲۷. انفال: ۶۰

۲۸. وسائل الشیعه، ج ۱۵، ح ۲، ص ۱۹۴.

۲۹. رک: بحار الانوار، ج ۶۸ ص ۳۹۶؛ تحف العقول، ص ۹۱؛ کنز الفوائد، ج ۱، ص ۳۲۰.

۳۰. همان، ح ۳، ص ۲۰۱.

۳۱. احمد بن اسحاق یعقوبی، تاریخ یعقوبی، ج ۲، ص ۳۲۰.

۳۲. رک: نهج البلاغه، نامه ۳۱.

۳۳. بحار الانوار، ج ۱۰۱، ص ۹۷.

۳۴. همان

۳۵. همان، ص ۹۸.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

فهرست منابع

- * قرآن کریم
- * نهج البلاغه، ترجمه سیدجعفر شهیدی، چاپ ششم، تهران، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۷۳.
۱. ابن ابی الحدید، شرح نهج البلاغه، مؤسسه علمی مطبوعات بیروت.
  ۲. ابن ابی الدنیا، کتاب العیال، دمشق، دار ابن القیم، {بی تا}.
  ۳. ابن بابویه قمی، محمد بن علی (شیخ صدوق)، من لایحضره الفقیه، چاپ دوم، قم، جامعه مدرسین، ۱۴۰۴.
  ۴. ابن شعبه حرانی، حسن بن علی، تحف العقول، نجف، حیدریه، ۱۹۶۱.
  ۵. امام خمینی رحمته الله علیه، تحریر الوسیله، نجف، مطبعه الادب، ۱۳۹۰ ق.
  ۶. حر عاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعه، اسلامیه، ۱۳۶۷.
  ۷. حسینی زاده، سید علی، سیره تربیتی پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم و اهل بیت علیهم السلام: تربیت فرزندان، زیر نظر علیرضا اعرافی، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۸۴.
  ۸. خوانساری، محمد، شرح غرر الحکم و درر الکلم، تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۷۳.
  ۹. طبرسی، حسن بن فضل، مکارم الاخلاق، منشورات شریف الرضی، ۱۳۹۲ ق.
  ۱۰. کلینی رازی، محمد بن یعقوب، الکافی، دارالکتاب الاسلامی، تهران، ۱۳۹۰ ق.
  ۱۱. منقی، علی بن حسام الدین، کنز العمال، بیروت، مؤسسه رساله، ۱۴۰۹ ق.
  ۱۲. مجلسی، محمد باقر، بحار الانوار، بیروت، مؤسسه الوفاء، ۱۴۰۳ ق.
  ۱۳. نوری، میرزا حسین، المستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، بیروت، مؤسسه اهل بیت علیهم السلام، ۱۴۰۸ ق.
  ۱۴. یعقوبی، احمد بن اسحاق، تاریخ یعقوبی، قم، مؤسسه و نشر فرهنگ اهل البیت، {بی تا}.

